

AGNIESZKA DUDEK-SZUMIGAJ

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Aksjologiczna identyfikacja zmarłego w świetle inskrypcji nagrobnych (na materiale nekropolii prawosławnych pogranicza polsko-ukraińskiego)

Axiological identification of the deceased person in the light of gravestone inscriptions
(on the example of the Orthodox cemeteries of the Polish-Ukrainian border)

Podstawą materiałową artykułu są inskrypcje nagrobne wyekscerpowane z około sześćdziesięciu cmentarzy prawosławnych, mieszanych – prawosławno-rzymskokatolickich – oraz dawnych greckokatolickich¹ z obszaru północno-wschodniej Lubelszczyzny. Materiał został uzyskany w latach 2005–2008 w ramach projektu badawczego pt. *Strukturalno-semantyczny opis nekropolii prawosławnych Lubelszczyzny*, realizowanego pod kierunkiem profesora Feliksa Czyżewskiego².

¹ Na obszarze, z którego pochodzi materiał badawczy, funkcjonuje jeden czynny cmentarz neounicki w Kostomłotach, gdzie grzebani są także prawosławni (Czyżewski 2013: 14).

² Badania nad inskrypcjami nagrobnymi nekropolii prawosławnych i w mniejszym stopniu greckokatolickich prowadzono w latach 2005–2008 na wschodniej Lubelszczyźnie, w szczególności na obszarze powiatów: Biała Podlaska, Parczew, Chełm, Łęczna, Włodawa. W skład zespołu badawczego pod kierunkiem prof. Czyżewskiego wchodził pracownicy i doktoranci Instytutu Filologii Słowiańskiej, a konsultacji naukowych udzielali duchowni Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej. Nekropolie dokumentowano w postaci kolorowych fotografii. Na ich podstawie dokonywano transkrypcji napisów nagrobnych. Przy opracowywaniu materiału badawczego uwzględniano następujące kryteria: struktura napisu, semantyka i hierarchia jego elementów; semantyka, typologia epitafiów i czynniki ich powstawania; językowo-dialektalne cechy napisów nagrobnych wschodniej Lubelszczyzny; stylistyka tekstów napisów nagrobnych nekropolii wschodniej Lubelszczyzny; związek treści napisów z historią terenu, przekonaniami religijnymi i światopoglądem mieszkańców regionu.

Obszar, z którego pochodzą napisy (*vide*: wykaz punktów), to teren pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, na którym funkcjonują obok siebie język polski oraz gwary ukraińskie³. Liczne są także przykłady posługiwania się językiem rosyjskim, który w czasach Królestwa Polskiego (do powstania II Rzeczypospolitej) był językiem urzędowym.

Inskrypcja nagrobna to krótki napis nagrobkowy, najczęściej wierszowany, a także utwór poetycki sławiący zmarłego, utrzymany w stylu takiego napisu, o kanonicznym szablonie, o elementach stałych i fakultatywnych, będący komunikatem językowym. Inskrypcja ma w swojej strukturze konwencjonalne znaki językowe. Do stałych elementów struktury inskrypcji nagrobnych należą: imię i nazwisko, data urodzenia i śmierci; natomiast do elementów nie zawsze spotykanych, czyli niestałych, należą: zawód, miejsce urodzenia, miejsce pochodzenia, tekst będący posłaniem, dodatkowa informacja o zmarłym oraz prezentacja nadawcy (Długosz 2010: 15, 21–22). W strukturze napisu nagrobego za Janem Trzynadlowskim można wyróżnić odnoszące się do nazewnictwa epitafium onomastyczne, protokolarne epitafium identyfikacyjne oraz metaforyczno-peryfrastyczne epitafium poetyckie (Trzynadlowski 1977: 67). To właśnie owe dodatkowe, fakultatywne komponenty inskrypcji najczęściej pokazują, jak ukształtował się wizerunek zmarłego w oczach jego bliskich, które elementy życia doczesnego były na tyle ważne, aby umieścić je w treści inskrypcji – komunikatu o ograniczonej objętości, a więc wymuszającego swą formą zamieszczanie informacji istotnych. W toku dalszej analizy zostanie omówiona aksjologiczna identyfikacja zmarłego w szczególnym typie komunikatu, jakim jest inskrypcja.

Jeden z fakultatywnych elementów w strukturze inskrypcji stanowi zawód. Lista zawodów pojawiających się w napisach nagrobnych jest niewielka⁴; wskazanie danej profesji świadczy o jej prestiżu w miejscowej społeczności, o hierarchii zawodowej w lokalnym środowisku.

Analizowany materiał pokazuje, że szczególną pozycję w chrześcijańskiej hierarchii społecznej zajmowały zawody i zajęcia związane z pełnieniem funkcji duszpasterskich, stąd liczne przykłady inskrypcji poświęconych duchownym i mnichom. Wymieniane są m.in. następujące nazwy odnoszące się do życia duszpasterskiego i zakonnego: протоиерей (prałat), настоятель (przeor), митрополит (metropolita), архимандрит (archimandryta, przełożony monasteru), псаломщик

³ Gwary badanego terenu, określane w literaturze jako zachodniopoleskie lub podlaskie, należą do dialektu północno-zachodnioukraińskiego, w kierunku południowym zaś przechodzą w gwary chełmskie, tj. przejściowe do południowo-zachodnich i w gwary wołyńskie, należące do dialektu południowo-zachodnioukraińskiego (Łesiw 1997: 279; Czyżewski, Warchoń 1998: 35).

⁴ Kazimierz Długosz podaje, że liczba najbardziej eksponowanych zawodów w przeanalizowanych przez niego inskrypcjach Pomorza nie przekracza dwudziestu (Długosz 2010: 196). Podobnie wygląda liczebność wymienianych zawodów na terenie wschodniej Lubelszczyzny, choć ich lista jest odmienna.

(zakrystian), священник (ksiądz, duchowny), игумен (ihumen, przełożony monasteru) itd. Poniżej wybrane przykłady takich inskrypcji w języku rosyjskim:

BP-I-2762	DCZE-2463	BP-II-3193	J1-003	СНКА-7320
ПРОТОЕРІЕЙ СТЕФАНЪ СЕМЕНОВИЧЪ РОДИЛСЯ 3 ІЮНА 1837 г. ВЪ БОЗЬ ПО- ЧИЛЪ 14 ІЮЛЯ 1910 г. ВЪ МІРЬ СКОРЬ- НИ БУДЕТЕ НО ДЕРЗАЙТЕ, ЯКО АЗЪ ПОБЪДИХЪ МІРЬ (ОАН: 16, 33.)	НАСТОИТЕЛЬ ДОБРАТЬЦКОЙ ЦЕРКВИ СВЯЩЕННИКЪ ІОСИФЪ ТОРБА РОД: 1842 Г. 3 ЯНВ. СВЯЩЕНСТВО- ВАЛЬ СЪ 1870 Г. УМ. 12 ФЕВР. 1880 Г. ЛЮБЯЩАЯ ЖЕНА МУЖУ	МИТР ПРОТ АЛЄЗАНДРЪ БИРОНТЪ СОЗДАТЕЛЬ ХРАМА СЕГО * 14-11-1897 † 27-8-1968 ВЪЧНАЯ ПА- МЯТЬ	В. П. УПОКОЙ ГОСПО- ДИ ДУШУ УСОП. РАБА ТВОЕГО АРХИМАНДРИТА ХРИСТОФОРА – КОСТЯ РОД. 1876 г. СКО 1955 г. БЛАЖЕН НГОЖЕ ІЗБРАЛ И ПРИЯЛ ЕСИ ГОСПОДИ	ПСАЛОМЩИК ФЕОДОРЪ КОЛБУСЪ РОД. 17 ІЮНЯ 1844 Г. УМ. 11 ФЕВРАЛЯ 1914 Г. БЛАЖЕНИ МЕРТ- ВИ. УМИРАЮ- ЩІЕ
			СЕЙ ПАМЯТНИК СООРУДИЛИ КОДЕНЬСКІЕ ПРИХОЖАНЕ ДОРОГОМУ ПАС- ТЬРЮ	

Odnotowano również przykłady inskrypcji polskojęzycznych poświęconych duchownym:

BP-I-2980	BP-II-3058	DCZE-2456
Ś. P. PROTASIEWICZ JAKUB * 24. VIII. 1866 † 20. VIII. 1945 MARIA * 09. X. 1875 † 30. V. 1945 POKÓJ ICH DUSZOM KSIĄDZ EUGENIUSZ * 27. XI. 1901 † 22. XII. 1979	Ś. P. MIKOŁAJ ZAŁUSKI 1909–1944 Proboszcz Parafii w Jano- wie Podl. w latach 1942–1944 <i>POKÓJ JEGO DUSZY</i>	„BONUM CERTAMEN CERTAVI, CURSUM CONSUMAVI FIDEM SERVAVI.” EPISTOLA 2 S. PAULI AD TYMOTCHEUM CAP: IV. X: PAWŁOWI SZYMAŃSKIEMU DOKTOROWI S: TEOLOGII PRAŁATOWI, DZIEKANOWI KAPITUŁY KATEDRALNEJ CHEŁMSKIEJ DZIEKANOWI WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO W B: UNIWERSYTECIE WARSZAWSKIM MĘŻOWI PEŁNEMU CNÓT CHRZEŚCIJAŃSKICH ZASŁUG W KOŚCIELE I GŁĘBOKIEJ NAUKI BRAT JEGO I OBYWATELE PODLASCY WZNIEŚLI TEN POMNIK R: 1856.

O roli duchownych w społecznościach wyznaniowych i ich wysokim prestiżu świadczą inskrypcje zawierające informację o ofiarowaniu księdzu nagrobka czy krzyża przez parafian:

КМ-1522
 СВЯЩЕННИКЪ
 ЮАНЪ
 ПАНКЕВИЧЪ
 СК. 7 МАРТА 1914 Г.
 НА 56 ГОДУ ЖИЗНИ.
 ОТЪ
 ПРИХОЖАНЪ

Odnotowano także napisy, w których duchownego (prałata) wprost określa się jako dobroczyńcę, filantropa monasteru:

Ј1-004
 З. П.
 БЛАГОТВОРИТЕЛЬ
 ОБИТЕЛИ СЕЯ
 ПРОТОЕРЕЙ
 СТЕФАНЪ ПЕТРОВИЧЪ
 СОРОКОШЬ
 РОД. 14-VII-1884 г.
 СК. 22-X-1968 г.
 БЛАЖЕНЪ ЕГОЖЕ
 ИЗБРАЛЪ И ПРИЯЛЪ
 ЕСИ ГОСПОДИ

W hierarchii społecznej wysoką pozycję zajmowały również małżonki duchownych prawosławnych, a także ich dzieci. Sam fakt bycia żoną czy córką księdza był na tyle istotny, aby informację taką zamieścić w strukturze inskrypcji:

ВР-II-3030
 В. П.
 ВДОВА СВЯЩЕН.
 НАДЕЖДА ПАВЛОВНА
 ШАРАВСКАЯ
 СКОН. 13 ОКТАБРЯ 195 Г.
 НА 65 ГОДУ ЖИЗНИ

НА-078
 СУПРУГА СВЯЩЕННИКА
 ЮЛЯНІА АНДРЕЕВНА
 ГВОЗДОВИЧЪ
 УПОКОИЛАСЬ 9 НОЯБРЯ
 1886 ГОДА
 НА 56 ГОДУ ЖИЗНИ
 ВЪЧНАЯ ЕЙ ПАМЯТЬ

НОВ-I-0023
 ДЪВИЦА
 СТЕФАНИДА
 МИХАЙЛОВНА
 МАЗАНОВСКАЯ
 ДОЧЬ СВЯЩЕННИКА
 РОД. 26 ДЕКАБРЯ 1874 Г.
 СКОН. 4 АПРЪЛЯ 1896 Г.
 МИР ПРАХУ ТВОЕМУ!

Wysokie miejsce w hierarchii zawodów zajmowała profesja nauczyciela (*confer*: Borkowski 2000: 345; Długosz 2010: 196–197). W analizowanym materiale odnotowano przykłady inskrypcji polsko-, ukraińsko- i rosyjskojęzycznych

przywołujących zawód nauczyciela. Na podkreślenie zasługiwał w oczach fundatorów nagrobka także fakt sprawowania funkcji dyrektora szkoły:

HA-379
 Ś. P.
 WIERA
 PROKOPIUK
 Z DOMU DACIUK
 ŻYŁA 1936-1992
 NAUCZYCIEL I DY-
 REKTOR
 SZKOŁY PODSTAWO-
 WEJ W HOLI
 POKÓJ JEJ DUSZY

BP-II-3080
 Б. П.
 МИХАЙЛО
 ЛУЦЕВИЧ
 ГРОМАДЯНИН СЕЛА НОСІВ
 НАР. 10. X. 1910 Р.
 В НОСОВІ
 Б. П.
 ІГОР
 КОЗАЦЬКИЙ
 УЧИТЕЛЬ У НОСОВІ
 НАР. 12. XII. 1912 Р.
 ПОМЕРЛИ ТРАГІЧНО ДНЯ
 31. V. 1944 Р.
 В БІЛІЙ НА ПІДЛЯШІ
 ВІЧНАЯ ЇМ ПАМ'ЯТЬ

BP-I-2885
 Б. П.
 АНТОНЪ
 САВЧУКЪ
 НАРОДНЫЙ УЧИТЕЛЬ
 СКОНЧ. 22 СЕНТЯБРЯ
 1913 Г.
 НА 53 ГОДУ ЖИЗНИ.
 УПОКОЙ ГОСПОДИ
 ДУШУ ЕГО
 НЕЗАБВЕННОМУ
 МУЖУ.

Wśród zawodów pozytywnie wartościujących zmarłego są także lekarz oraz leśnik:

BP-I-2945
 Ś. P.
 EUGENIUSZ WIŃSKI
 ŻYŁ LAT 39 – ZM. DN. 26-VI-1944 r.
 OLGA WIŃSKA
 ŻYŁA LAT 90 – ZM. DN. 22-X-2003 r.
 POKÓJ ICH DUSZOM
 Ś. P.
 DR MED. JAN WIŃSKI
 ŻYŁ LAT 86 ZM. 18-XII-1976 r.
 POKÓJ JEJ DUSZY

KŃ-5995
 Б. П.
 МАТВІЙ
 ДОЛІНСЬКИЙ
 ПРОЖ 73 ЛІТ
 ВМЕР 3 го МАРЦЯ
 СЛУЖИВ ВІРОЮ І ПРАВДОЮ 50 ЛІТ
 СОБІБОРСЬКОМУ НАДЛІСНИЦТВУ
 ЩО ЗВЕЛО ЙОГО ДО [?]
 ТЯЖКО І СУМНО МЕНІ І ДОНЬІ
 ТВОІ БЕЗ ТЕБЕ ЖИТИ
 З ВЕЛИКИМ БАЖАННЯМ ЧЕКАЮ
 СПІЛЬНО СПОЧИТИ С ТОБОЮ.
 ЛЮБЯША ТЕБЕ ЖИНКА
 КАТЕРИНА
 Б. П.
 КАТЕРИНА
 ДОЛІНСЬКА
 ПРОЖИЛА ЛІТ
 ВМЕРЛА 19 Р.
 ГОСПОДИ ДА БУДЕТ ВОЛЯ ТВОЯ

Na zamieszczenie w inskrypcji zasługiwały tytuły i stopnie naukowe zmarłego, np. dr, inż., mgr:

BP-II-3073
DR MARIA
PIECHOWA
ŻYŁA LAT 60
ZM DNIA 4-III-1956 R
POKÓJ JEJ DUSZY

BP-II-3082
Ś. P.
MARIA
NOWAKOWICZ
1899-1884
INŻ. SERGIUSZ
NOWAKOWICZ
1895-1985
POKÓJ ICH DUSZOM

KC-I-0027
Ś. P.
MGR LEOKADIA LUBA
SAWCZUK
ŻYŁA LAT 42
ZM. 12.I.1978
POKÓJ JEJ DUSZY
KOCHANEJ ŻONIE MĄŻ
I DZIECI

Również inne aspekty działalności doczesnej zmarłego znajdowały odzwierciedlenie w inskrypcjach nagrobnych. Interesujący jest tu przykład inskrypcji poświęconej artyście-malarzowi, utrwalonej zarówno łacinką, jak i cyrylicą:

DCA-8794
BAZYLI ALBICZUK
ARTYSTA MALARZ
ŻYŁ LAT 86 ZM. 22.07.1995
БАЗЫЛИ АЛБИЧУК
АРТИСТ ЖИВОПИСЕЦ
ЖИЛ ЛЕТ 86 УМ. 22.07.1995

Napisy nagrobne informują o strukturze społecznej danej wspólnoty, pokazują swoistą stratyfikację społeczeństwa. Przykładem są rozbudowane inskrypcje poświęcone właścicielom majątków i dóbr, często utrzymane w uroczystym stylu:

KL-I-1132
*Tu
spoczywają ciało [?]
Kamili z Rudnickich
JASZCZOŁD
zmarła 24 Kwietnia 1873 r.
żyła lat 44
i Franciszka JASZCZOŁDA
Właściciela Dóbr Kobylany
Oficera b. Wojsk Polskich
zmarł d. 6 Października 1873 r. żył lat 67
W nieutulonym żalu pozostała jedyna Córka
Jadwiga z Jaszczoldów Bogusławska.
Kładzie ten kamień na wieczną pamiątkę
i prosi pobożnych przechodniów
za duszę Rodziców o wstawienie
do Boga*

WE-8872
Ś. P.
BRONISŁAW
MIERZWIŃSKI
WŁAŚCICIEL DÓBR
NA PODOLU i PODLASIU
UR. R. 1906 w MACHNOWIE
NA UKRAINIE
ZM. w POŁUBICZACH
30 PAŹDZIERNIKA 1885
WIECZNY ODPOCZYNEK
RACZ MU DAĆ PANIE.

DCZE-2471
Ś. P. WAWRZYŃCOWI
NOWAKOWSKIEMU
DZIEDZICOWI DÓBR
D. 19 LISTOPADA 1865
ŻYŁ LAT 77
WDZIĘCZNA SIOSTRZE-
NICA
PAMIĄTKĘ [?]

Na badanych nekropoliach, w szczególności miejskich, zachowały się w dobrym stanie nagrobki przedstawiciele miejscowej inteligencji z okresu zaboru rosyjskiego. Można tu odnaleźć napisy w języku rosyjskim poświęcone pamięci nauczycieli i wykładowców, inspektorów gimnazjalnych, lekarzy, radców:

BP-II-3026	BP-II-3027	BP-II-3035	BP-II-3025
ЗАСЛУЖЕННЫЙ ПРЕ- ПОДАВАТЕЛЬ БЪЛЬСКОЙ ГИМ- НАЗИИ ВАСИЛИЙ ОНУФРИЕВИЧЪ БАНЬКОВСКИЙ РОД. 9 ДЕКАБРЯ 1821 Г. УПОК. 11 ЯНВАРЯ 1903 Г. ВЪРЮЮ ВИДЪТИ БЛАГАЯ ГОСПОДНЯ НА ЗЕМЛИ ЖИВЫХЪ [DALEJ INSKRYPCJA NIEWYRAŻNA]	ИНСПЕКТОРЪ БЪЛЬСКОЙ ГИМ- НАЗИИ НИКОЛАЙ ФЕОДОРОВИЧЪ СТРАШКЕВИЧЪ РОД. 15 ФЕВРАЛЯ 1843 Г. УПОК. 9 СЕНТЯБРЯ 1902 Г. ВЪРЮЮ ВИДЪТИ БЛАГАЯ ГОСПОД- НЯ	ЗДЪСЬ ПОКОИТСЯ ТЪЛО СТАРШОГО ВРАЧА 2 ГРЕ. АРТ. БРИГАДЫ АЛЕКСАНДРА ВЛАДИМИРО- ВИЧА ШТЕЙГМАНЪ РОД. 9 АВГ. 1829 Г. СК. 22 СЕН. 1876 Г. ЗДЪСЬ ПОКОИТСЯ ТЪЛО ДОЧЕРИ ЛЮБВИ АЛЕКСАНДРОВНЫ ШТЕЙГМАНЪ РОД. 15 МАЯ 1873 Г. СК. 23 СЕН. 1876 Г.	СТАТСКИЙ СОВЪТНИКЪ ДОКТОРЪ МЕДИ- ЦИНЫ ЮСИФЪ АНТОНО- ВИЧЪ МАЗАНОВСКИЙ РОД. 26 СЕНТЯБРЯ 1827 Г. УМ. 19 МАЯ 1903 Г. МИРЬ ПРАХУ ТВО- ЕМУ

Wśród analizowanych inskrypcji liczna grupa przywołuje wydarzenia historyczne, które miały miejsce na badanym terenie, oczywiście w kontekście identyfikacji osoby zmarłej i opisu jej zasług. Jedna z najstarszych takich inskrypcji jest poświęcona powstańcowi styczniowemu:

BP-I-2976
Ś. P.
JAN
SERAFINOWICZ
WETERAN Z ROKU 1863
ŻYŁ LAT 93 ZM 5 IX 1934
CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI

W wielu inskrypcjach podkreśla się fakt śmierci wskutek wydarzeń związanych z II wojną światową, np. śmierć w czasie bitwy, rozstrzelanie przez okupantów, zaginięcie bez wieści. Tego typu napisy nie tylko wskazują na tragiczne okoliczności śmierci, ale także przywołują bohaterstwo i odwagę poległych:

BP-II-3253	HOW-II-0309	J2-466	KC-I-0046	KC-I-0043
Ś. P.	Ś. P.	ПОМЯНИ ГОСПОДИ	Ś. P.	Ś. P.
ALEKSANDER	STEFAN	РАБА	ADAM ŁUSZ-	CHILIMONIUK
LIGOR	TROCHIMIUK	ТВОЕГО БЕЗ ВЕСТИ	CZYK	MAKSYM
UR. 16.08.1913 R.	ŻYŁ LAT 22	СУЩАГО	ŻYŁ LAT 33 ZGI-	ŻYŁ LAT 37
JAN KUPRYŚ	POLEGŁ NA POLU	АЛЕКСАНДРА ДЕ-	НАŁ 5-XI-1942 R	ZM. ŚM. TRAG.
UR. 10.04.1915 R.	CHWAŁY 9-V-1945	МИДЮКА	PRZEZ HITLE-	Z RAK OKUP.
GRZEGORZ TRO-	R.	ПОГИБШАГО НА	ROWSKIEGO	DN. 20-III-1944 r.
CIUK	CZEŚĆ JEGO	ВОИНЕ (trudna do od-	OKUPANTA	JAN
UR. 14.11.1896 R.	РАМІЄCI	czytania data)	NADZIEJA ŁUSZ-	ŻYŁ LAT 72 ZM.
JAN TROCIUK	KC-II-0442	ДОРОГОМУ СЫНУ	CZYK	DN. 04-II-1955 r.
UR. 14.08.1915 R.	В СЛЕДСТВІЕ	АЛЕКСАНДРУ	UR. 21-I-1919 R.	JAN
ZOSTALI ZAMOR-	ПОЛЬСКО	ОТ ЛЮБЯЩЕЙ ПРЕ-	ŻYŁ LAT	ŻYŁ LAT ZM.
DOWANI	НЕМЕЦКОЙ	БЫВАЮЩЕЙ	KOCHANYM RO-	DN.
23.11.1943 R.	ВОИНЫ	В СКОРБИ МАТЕРИ	DZICOM	JEZU UFAM
W BIALEJ PODLA-	ВЛАДИМИР	СЕЙ КРЕСТ	DZIECI	ТОВІЕ
SKIEJ NA PLACU	ГАРАСИМЮК	СООРУЖЕН 1959 r.		
WOLNOŚCI	6 СЕНТЯБРЯ 1939 r.			
WALCZYLI O	КРАСНОСТАВСКА-			
SPRAWIEDLI-	ГО УЕЗДА			
WOŚĆ SPOLECZ-	В ДЕРЕВНЕ КРУ-			
НА	ПЕЦ			
I BRONILI WOL-	РОДИЛСЯ 18 / XI			
NOŚCI NASZEJ	1914 Г			
OJCZYZNY	СЛАВА ЕГО ПА-			
	МЯТИ			

Odnutowano również przykłady inskrypcji podkreślających męczeństwo, zawierających informację o śmierci lub o pobycie zmarłego w obozie koncentracyjnym:

СНКА-7312	СНКА-7314	H-126
AVE MARIA	Ś. P.	В.П.
Ś. P.	BAZYLI	МИХАИЛ
PAWEŁ KUKAWSKI	KUKAWSKI	САЛАИЧУК
ŻYŁ LAT 38	UR. 13.I.1927 ZM. 19.IV.1965	СКАНЧ. НА 70 Г. ЖИЗНИ
ZMARŁ ŚMIERCIĄ	ALEKSANDRA	4.9.1967 Г.
МĘЧЕŃСТВА	KUKAWSKA	МУЧЕНИК МАЙДАНКА
W OBOZIE HITLEROWSKIM	UR. 10.I.1903 ZM. 10.I.1964	МАРФА
W DNIU 11. V. 1944 R.	ANATOLI	САЛАИЧУК
PAULINA KUKAWSKA	HAJDUK	СКАНЧ. НА ЖИЗНИ
ŻYŁA LAT 71	PIOTR KUJAWSKI	
ZM. DN. 10. III. 1981 R.	ZG. ŚM. TRAG. W OBOZIE	
<i>POKÓJ ICH DUSZOM</i>	ОŚWIĘCIMSKIM	
	POKÓJ ICH DUSZOM	
	[?]	

W analizowanym materiale nie brak również przykładów ideologizacji życia po II wojnie światowej. Sporządzane wtedy napisy nagrobne podkreślały przynależność partyjną, a także nawiązywały do konfliktów między ówczesną władzą a podziemiem:

KC-I-0052	KL-II-1307	KC-I-0247	KC-II-0320
TOW. STEFAN HUT	FUNKC. M. O.	TU SPOCZYWA	TW JAN POJMAJ
UR. 23 VII 1901 R.	MAZARUK	TOWARZYSZ	S JÓZEFA
CZŁ. KPP i PPR	KONSTANTY	JAN	CZŁ KPP PPR GL i AL
ZM. 30 V 1958 R.	UR. 1913 R POLEGL 7 XI	BESZTA	ZAMORDOWANY
CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI	1945 R	ŻYŁ LAT 68	PRZEZ BANDE
	[W] WALCE Z BANDAMI	ZM. DN. 16-IV-1969 R.	REAKCYJNEGO POD-
	REAKCYJNYMI	DŁUGOLETNI	ZIEMIA
	W OBRONIE WŁADZY	DZIAŁACZ SPOŁECZ-	22 VII 1945 R
	LUDOWEJ	NY	
	CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI	CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI	

Często występującym elementem fakultatywnym inskrypcji jest przyczyna śmierci: tragiczny wypadek, ciężka choroba itp. (*confer*: Kupiszewski 1986: 28; Karaś 2011: 100–101; Dudek-Szumigaj 2014: 181):

BP-I-2891	BP-I-2919	CHKA-7266	KL-I-1160
Ś. P.	Ś. P.	KUKAWSKI	Ś. P.
SŁAWOMIR	Piotr Hryciuk	DYMITR	Jan
KOPYTIUK	NAUCZYCIEL	UR DN 06 XII 1924 R	Kozaczuk
ŻYŁ LAT 37	żył 62 lata	ZM DN 7 V 1967 R	żył lat 34
ZM. ŚMIERCIĄ	zm. 2.11.1946	ZMARŁ PO CIĘŻKIEJ	zmarł dnia
TRAGICZNĄ	* śmiercią tragiczną	CHOROBIĘ	15.IX.1967 r.
DNIA 8-II-1990 R.	† zamordowany przez	POKÓJ JEGO DUSZY	z wypadku kolejowego.
POKÓJ ICH DUSZOM	N. K. W. D.		Pokój jego duszy.
	AVE MARIA		

Potwierdzone są również nieliczne przykłady napisów nagrobnych podających wśród przyczyn śmierci morderstwo popełnione przez przestępców, w tym także członków rodziny, z podaniem personaliów osób, które przyczyniły się do zgonu. Inskrypcje takie podkreślają dramatyczne okoliczności śmierci, a personalne wskazanie sprawcy przestępstwa utrwała pamięć o minionych tragediach rodzinnych czy lokalnych:

<p>HA-133 Б. П. МИКОЛАЙ СІВКО РОД. 4-V-1924 P. ВМЕР 28-IV- 1936 P. ЧЕРЕЗ ЗЛОЧИНЫЦЯ НА 12 РОЦІ ЖИТТЯ ЗЕМЛЯ ПЕРОМ ТОБИ СИНУ ЗБУДОВАВ</p>	<p>КС-I-0180 Б. П. КИНДРАТ ІЛЬЧИНА УБИВ РІДНІ СИН СТЕПАН НА 73 РОЦІ ЖИТ. 21 СЕРП. 1937 р СПОКІЙ ТВОЙІ ДУШІ ОСТАННІЙ ДАР ДОРОГОМУ БАТЬКО ВІД ДОБРИХ ДІТЕЙ ІЛЬЯ І МИХАЙЛО РОДИНА</p>	<p>КС-I-0294 УПОКОЙ ГОСПОДИ ДУШУ РАБИ ТВОЕІ МАРИНИ ГАПУН ПРОЖИЛА 20 ЛІТ ВБИТО ГНАТОМ ЮЩУКОМ 8 ВЕРЕСНЯ 1932 P МИР ПРАХУ ТВОЕМУ ЛЮБА ДОЧКА СЕСТРА И ВНУЧКА</p>
---	--	--

Kolejnym elementem identyfikującym pozytywnie zmarłego są określenia związane z aksjologią rodzinną, odnoszące się do pełnionych ról rodzinnych (*confer*: Straczuk 2006: 131; Steczko 2011: 24–25). Nazwa określająca pokrewieństwo i powinowactwo jest zwykle poprzedzona pozytywnie wartościującym epitetem, np. ukochany, najdroższy, najukochańszy, niezapomniany:

<p>BP-I-2823 Ś. P. LEON WOŁOSZUK ŻYŁ LAT 38 ZM. 17-III-1941 R. ПОКÓJ JEГО DUSZY UKOCHANEMU MĘ- ŻOWI ŻONA I DZIECI</p>	<p>BP-I-2911 Ś. P. MIKOŁAJ WOJTOWICZ ŻYŁ LAT 63 ZM. 21- IV-1975 r. ПОКÓJ JEГО DUSZY <i>Najdroższemu mężowi i tatusiowi żona i dzieci</i></p>	<p>BP-I-2830 Б. П. ПАРАСКЕВА ПАШКО УМ. НА 54 P. Ж. 12-IV-1884 Г. МИР ПРАХУ ТВО- ЕМУ ДОРОГАИИ И НЕЗАБВЕННАЯ ЖЕНА И МАТЬ.</p>	<p>KL-I-1088 Ś. P. WŁODZIMIERZ MI- KOŁAJCZUK ŻYŁ LAT 64 ZM. 24-VIII- 1976 R. <i>TU SPOCZYWA MÓJ DRO- GI MAŻ I NASZ NAJUKO- CHAŃSZY TATUSI</i> ANNA MIKOŁAJCZUK ŻYŁ LAT 80 ZM. 10-VI- 1992 R. <i>POKÓJ ICH DUSZOM</i></p>
---	--	--	---

Szczególną siłę emocjonalną mają inskrypcje poświęcone dzieciom; w takich napisach nagrobnych często pojawiają się formy hipokorystyczne np. synek, braciszek, a także imiona w formie zdrobniałej (*vide*: m.in. Szymnicka 2001: 299–300). Zmarłe dziecko zaś jest określane mianem anioła:

<p>KW-1953 Ś. P. JAN PAŃKOWSKI ZMARŁ ŚMIERCIĄ TRAGICZNĄ 15-V-1983 r. <i>O DOBRY JEZU A NASZ PANIE</i> <i>TY JESTEŚ ŻYWOT I ZMARTWYCHWSTANIE</i> <i>WEŹ DUSZĘ SYNKA NASZEGO</i> <i>DO KRÓLESTWA OJCA SWEGO</i> <i>POKÓJ TWEJ DUSZY KOCHANY NASZ SYNKU</i> <i>MÓJ DROGI BRACISZKU</i> <i>ŻYŁEŚ TAK MAŁO SYNKU NASZ MIŁY</i> <i>W CIĘŻKIEJ ŻALOBIE NAS ZOSTAWIŁEŚ</i> <i>CZY ŁOS TWÓJ TAKI CZY PRZEZNACZENIE</i> <i>POZOSTAŁ DLA NAS PO TOBIE</i> <i>BÓL I CIERPIENIE</i></p>	<p>J2-268 Ś. P. MARCIN TURCZYN UR. 30 – I – 1980 R. ZM. 16 – XI – 1980 R. <i>CHYBA ZABRAKŁO</i> <i>ANIOLKÓW W NIEBIE</i> <i>ŻE PAN BÓG ZABRAŁ</i> <i>NAM SYNKU CIEBIE</i> <i>RODZICE</i> MARIA KOMACHA UR. 29 – XII – 1889 r. ZM. 30 – VI – 1969 r. POKÓJ ICH DUSZOM</p>	<p>HOW-I-0070 Ś. P. EUGENIA ULANIUK ŻYŁ 10 MIES. ŚPIJ ANIOŁKU DROGI</p>
---	--	--

Odnotowano również przykłady inskrypcji, w których fundatorzy *expressis verbis* opisują zasługi zmarłych, ich wyjątkową postawę życiową, pracowitość, prawość, szlachetność, pobożność, skromność itp.:

<p>K-2118 Ś. P. ANTONI RYCHLIK ŻYŁ LAT 77 ZM. 23-06-1987 R. Ś. P. JÓZEF RYCHLIK ŻYŁ LAT 69 ZM. 14-07-1986 R. Ś. P. ODESZLI, LECZ DUCHEM POZOSTALI Z NAMI TRUD, ZNÓJ I MIŁOŚĆ DALI NAM Z SIEBIE. WPROWADŹ ICH PANIE DO WIECZNOŚCI BRAMY A NAM WSKAŹ DROGĘ PRZEZ NICH - DO CIEBIE</p>	<p>BP-I-2971 O WIELKOŚCI TEGO CZŁOWIEKA ŚWIADCZĄ JEGO CZYNY CAŁE ŻYCIE POŚWIECIŁ PRACY. ŻYŁ SZYBKO ODSZEDŁ PRZED- WCZEŚNIE POZOSTAWIAJĄC SMUTEK I ŻAL W NASZYCH SERCACH ŻONA Z CÓRKAMI</p>	<p>WE-8891 TU SPOCZYWA ZOFIA z NAŁĘCZÓW MARSKICH KRASZEWSKA BŁAŻEJA NAŁĘCZ MARSKIEGO i ANNY z RAWICZÓW NOWOMIEJ- SKICH CÓRKA. JANA KANIOWY KRASZEWSKIEGO CHORAŻEGO PTU PRUŻAŃSKIEGO ŻONA. UR. W CIELESNICY 1791 R. ZM. W ROMANOWIE D. 24 LUTEGO 1859. POBOŻNOŚCI, ŁAGODNO- ŚCI DOBROCI PEŁNA PRZESZŁA JAKO SŁO- NECZNY PROMIEŃ PO ZIEMI POKÓJ JEJ DUSZY</p>	<p>ZAB-6966 Ś.P. MARIA IWANIUK ZM.2.XI.1996 R. W WIEKU 86 LAT SYBIRACZKA CZŁOWIEK WIELKIE- GO SERCA I SKROM- NOŚCI NAJLEPSZA MATKA. POZOSTANIE W NA- SZEJ PAMIĘCI JAKO WZÓR HARTU DUCHA, NIE- ZŁOMNOŚCI I WIARY. BOŻE MIEJ JĄ W OPIECE</p>
--	---	--	--

W inskrypcjach nagrobnych na wymienienie zasługuje także fakt wyróżnienia za życia odznaczeniami państwowymi i wojskowymi:

WE-8886	KC-I-0261
IGNACEMU	PIOTR MARIA
SOSNKOWSIEMU	SIDORUK SIDORUK
B. PUŁKOWNIKOWI B. WOJSK POLSKICH	UR. DN. 28.VI.1896 R.
KAWALEROWI ORDERÓW	UR. DN. 3.III.1907 R.
LEGII HONOROWEJ	ZM. DN. 29.I.1986 R.
I KRZYŻA WOJSKOWEGO POLS:	ZM. DN. 7.VI.1983 R.
STROSKANA WDOWA I DZIECI	ODZNACZONY
W DOWÓD NIEWYGASLEGO ŻALU	KRZYŻEM OFICERSKIM
TĘ PAMIĄTKĘ KŁADĄ	I KRZYŻEM KOMANDORSKIM
PROSZĄC O POBOŻNE WESTCHNIENIE	ODRODZENIA POLSKI
URO. D: 20 WRZEŚNIA 1790.	
UMARŁ D: 1 WRZEŚNIA 1856 R.	

Przeprowadzona analiza inskrypcji pokazuje, że napisy nagrobne to nie tylko komunikaty informujące o samym fakcie śmierci danej osoby. W różnym zakresie w ramach inskrypcji nagrobnych funkcjonują elementy fakultatywne kreślące swoistą funeralną charakterystykę zmarłego. Za informacje ważne, godne uwiecznienia na nagrobku, jego fundatorzy uznają m.in.: społecznie szanowane zawody i funkcje zawodowe; tytuły i stopnie naukowe; związek zmarłych z ważnymi wydarzeniami historycznymi, w tym bohaterską lub męczeńską śmierć podczas II wojny światowej; przyczynę śmierci; pełnione role rodzinne i społeczne; postawę życiową i zasługi zmarłych.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW NEKROPOLII, Z KTÓRYCH POCHODZĄ INSKRYPCJE

BP – Biała Podlaska, powiat bialski
 CHKA – Choroszczyńska, powiat bialski
 DCA – Dąbrowica Mała, powiat bialski
 DCZE – Dobratycze, powiat bialski
 HA – Hola, powiat włodawski
 HOW – Holeszów, powiat włodawski
 J – Jabłeczna, powiat bialski
 KC – Kodeniec, powiat parczewski
 KL – Kobyłany, powiat bialski
 KM – Kostomłoty, powiat bialski
 KŃ – Kosyń, powiat włodawski
 WE – Wisznice, powiat bialski
 ZAB – Zabłocie, powiat bialski

BIBLIOGRAFIA

- Borkowski I., 2010, *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych*, „Język a Kultura”, t. 13, Wrocław, s. 343–354.
- Czyżewski F., 2013, *Antroponimia pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych*, Lublin.
- Czyżewski F., Warchoń S., 1998, *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny*, „Rozprawy Slawistyczne”.
- Dudek-Szumigaj A., 2014, *Funkcja ekspresywna inskrypcji nagrobnych (na przykładzie nekropolii prawosławnych pogranicza polsko-ukraińskiego)*, [w:] *Cmentarze po obu stronach Bugu*, red. H. Arkuszyn, F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, Włodawa-Lublin, s. 177–190.
- Długosz K., 2010, *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, Gorzów Wielkopolski.
- Karaś H., 2011, *Uwagi o polskich inskrypcjach nagrobnych na Litwie*, [w:] *Nekropolie jako znak kultury pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego*, red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, L. Frolak, Lublin, s. 93–105.
- Kupiszewski W., 1986, *Groby mówią*, „Literatura Ludowa”, nr 2, s. 27–45.
- Łesiw M., 1997, *Українські говірки у Польщі*, Варшава.
- Steczko I., 2011, *Portret funeralny mężczyzny w świetle XIX-wiecznych inskrypcji nagrobnych z cmentarza Rakowickiego w Krakowie*, „Prace Komisji Językoznawczej BTN”, nr XXI, Bydgoszcz, s. 17–29.
- Straczuk J., 2006, *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*, Wrocław.
- Syrnicka K., 2001, *Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie. Tradycja i współczesność*, Wilno-Lublin.
- Trzynadłowski J., 1977, *Małe formy literackie*, Wrocław.

STRESZCZENIE

W artykule omówiono elementy fakultatywne inskrypcji nagrobnych nekropolii prawosławnych wschodniej Lubelszczyzny. Przeprowadzono analizę wartościowanych pozytywnie aspektów życia doczesnego osoby, której poświęcone są inskrypcje (np. zawód, wykształcenie, stanowisko, pozycja społeczna, godności naukowe, zaangażowanie zawodowe, postawa obywatelska, przymioty charakteru itp.). Elementy te tworzą swoistą charakterystykę funeralną zmarłego, są też odzwierciedleniem społecznej wizji właściwego i godnego życia.

Słowa kluczowe: nekropolia, inskrypcja nagrobna, elementy obligatoryjne i fakultatywne inskrypcji

SUMMARY

The article discusses the optional elements of gravestone inscriptions in the Orthodox cemeteries in the eastern part of *Lubelszczyzna* region. The analysis of positively valued aspects of the earthly life of the person – to whom the inscriptions are devoted – was conducted (e.g. occupation, education, position, social status, scientific degree(s), professional involvement, citizenship, character qualities, etc.). These elements constitute a kind of funerary characteristics of the deceased person, they are also a reflection of the social vision of the proper and decent life.

Keywords: necropolis, gravestone inscription, mandatory and optional elements of the inscription

